

MAŁGORZATA RAMOCKA*

Starożytne źródła etyki gospodarczej

Słowa kluczowe: etyka gospodarcza, filozofia starożytna, źródła etyki

Streszczenie: Artykuł stanowi próbę przybliżenia pochodzenia etyki gospodarczej w starożytności. Odwołuje się do dwóch podstawowych źródeł – świeckich i religijnych. Sokrates i Arystoteles byli twórcami szeroko pojętej etyki świeckiej, ale ich poglądy odegrały szczególną rolę również w kontekście zasad etyki gospodarczej. Temat pieniądza i bogactwa oraz rządzących nimi reguł był w starożytności równie popularny, jak w czasach współczesnych, stąd wielość przepisów na uczciwe życie i gospodarowanie. Drugim niezwykle istotnym źródłem wskazań etyki gospodarczej była religia. Stary Testament stanowił niezwykle zbiór pouczeń i zasad, którymi kierować powinni się ludzie gospodarujący. W przeciwieństwie do późniejszych filozofów, występowały tam konkretne wskazówki, dotyczące określonych życiowych sytuacji. Połączenie abstrakcyjnego charakteru przemyśleń starożytnych Greków z konkretnymi założeniami Starego Testamentu zaowocowało powstaniem etyki chrześcijańskiej, do dziś stanowiącej punkt odniesienia w kulturze europejskiej, także w kontekście etyki gospodarczej.

1. Wprowadzenie

Zagadnienia etyki gospodarczej istnieją tak długo, jak zachodzą stosunki gospodarcze. Przez tysiące lat nie istniała jednak wyraźna potrzeba precyzowania ich i tworzenia osobnego działu etyki, gdyż dominujące systemy ideologiczne wyposażone były w reguły sterujące wszystkimi elementami życia jednostki, włączając w to zachowania gospodarcze. W starożytności powstały abstrakcyjne kodeksy etyczne i nakazy moralności religijnej, które warunkowały stosunek do gospodarowania oraz zasady prowadzenia biznesu. Religia i filozofia przez wieki zajmowały się zagadnieniami życia gospodarczego, rozpatrując je w kontekście

* Mgr Małgorzata Ramocka jest wykładowcą w Katedrze Zarządzania Wydziału zarządzania i Turystyki Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie. Kontakt: tel. (14) 688 00 19, w. 27.

holistycznych systemów społecznych, przez wieki, wraz z postępem nauk społecznych i laicyzacją rzeczywistości problematyka ta osiągała coraz większą niezależność, by wreszcie stać się odrębną dziedziną nauki. Celem poniższego artykułu jest przedstawienie tych najpierwotniejszych źródeł etyki gospodarczej w powiązaniu z dwoma głównymi nurtami, z których się wywodzą – filozofią i religią. Pomimo odmiennej historycznej chronologii w pierwszej kolejności przytoczone zostaną tezy starożytnych filozofów, następnie zaś źródła religijne, oddzielnie związane z dziedzictwem Starego i Nowego Testamentu.

2. Źródła świeckie

Źródła rozważań o charakterze etycznym leżą w Starożytności. Za prekursora uznaje się Sokratesa, który jako pierwszy podjął próbę określenia, czym jest dobro. Podstawową zasadą uznawaną przez Sokratesa (469–399 p.n.e.), było utożsamienie cnoty (*areté*) i wiedzy (*epistéme*) (por. Krońska, 1989, s. 99.). Wiedza o tym, czym jest sprawiedliwość, jest tu więc równoznaczna ze sprawiedliwym postępowaniem; i dalej: nie można postępować sprawiedliwie, nie wiedząc czym sprawiedliwość jest, a czynienie niesprawiedliwości jest efektem braku wiedzy. W tym stanowisku, zwanym intelektualizmem etycznym, autor zakładał dodatkowo, że załączki tej wiedzy etycznej tkwią w każdym człowieku i każdy posiada potencjał rozwinięcia ich w cnoty. Założeniem Sokratesa było podążanie woli za wiedzą. Twierdził, że nikt kto wie naprawdę co jest dobre, nie będzie postępował wbrew tej wiedzy, a nagrodą za etyczne postępowanie miało być szczęście i pożytek.

Odnosi się wrażenie, że intelektualizm etyczny nie zdał jednak egzaminu w kontekście życia codziennego, co obrazowo wyraził Owidiusz (2002, VII-20): „Widzę i pochwalam rzecz lepszą, idę jednak za gorszą”.

Sokrates wprowadził do swej teorii etycznej optymistyczne założenie, iż dobra można się nauczyć, a każdy kto wiedzę o nim zdobędzie będzie je czynił. Twórcą zasad etycznych, których stosowanie zależy wyłącznie od woli, był Arystoteles. Podstawą rozważań moralnych, była tu zdolność i chęć człowieka do stosowania zasady właściwej miary złotego środka. Zasada ta odnosiła się do czysto życiowych sytuacji, w których jednostka zmuszona jest dokonywać wyborów i decydować. Wybór właściwy, to taki, który nie będzie skutkował ani nadmiarem, ani niedomiarem. Przykładem może być tu stosunek do pieniądza, który rozciąga się na biegunach od chciwości do rozrzutności. Złotym środkiem będzie tu więc postawa wypośrodkowana – szczodrość (por. Arystoteles, 1982, s. 10). Budowanie życia wokół tej zasady i utrwalenie jej w postępowaniu jednostki, niezależnie od wagi okoliczności, czyli po prostu przyzwyczajenie się do takiego postępowania wyrabiają dzielność etyczną, czyli trwałą zdolność do zachowywania właściwej miary (por. Filek, 2001, s. 33).

Powyższe teorie etyczne dotyczą zachowań nie tylko o charakterze gospodarczym. Nie oznacza to jednak, że ta problematyka pozostawała poza sferą zainteresowań starożytnych. Filozofowie podnosili problematykę bogactwa, stosunku do pracy, pieniądza, można więc stwierdzić, że tu właśnie rodziła się etyka gospodarcza.

Wyraźne zainteresowanie tematem wykazywał Ksenofont (430–355 p.n.e.), autor między innymi *Księgi o gospodarstwie* i *O dochodach państwowych*. W pierwszym z wymienionych dzieł, obok praktycznych wskazówek dotyczących zwiększania wydajności gospodarstwa, wyraził także jasny pogląd dotyczący kwestii bogacenia się, uznając je za pożądane i moralnie czyste zjawisko. Za wartość nie uznawał natomiast bogactwa Platon (427–327 p.n.e.), mimo że obaj filozofowie byli uczniami Sokratesa. Celem doskonałego państwa miało być między innymi, zagwarantowanie obywatelom szczęścia i sprawiedliwości. Według Platona elementem, który zaburzał poczucie sprawiedliwości i nie prowadził do szczęścia było właśnie bogacenie się. Stąd też zakładał on, że majątki obywateli powinny być stałe. Podobnie potępił mechaniczną pracę, mającą na celu jedynie bogacenie się (np. *Państwo*, Ks. I:4). Podobnie złą opinię o bogactwie mieli cynicy – grupa filozofów w antycznej Grecji (powstała w V w p.n.e.). Według nich do szczęścia prowadzić miało życie skromne, zgodne z naturą, obojętne na blichtr dóbr doczesnych. Przy tym, jak pisze Giovanni Reale (2003, s. 135–136), cynicy odrzucali podziały na ludzi biednych i bogatych, wolnych i niewolników, życie zgodne z naturą pozwolić miało właśnie na realizację tej równości i harmonijną koegzystencję bez aparatów przymusu, przemocy i bez konfliktogennych pieniędzy.

Na koniec należy powrócić raz jeszcze do Arystotelesa, by przytoczyć jego opinię w omawianej kwestii stosunku do bogactwa. W przeciwieństwie do Platona, Arystoteles twierdził, że pozbawienie człowieka dóbr i przekazanie ich w posiadanie ogółowi nie będzie służyć ani grupie, ani jednostce, gdyż z jednej strony wspólne posiadanie doprowadzi do zatargów, z drugiej zaś ludzie wiedząc, że dobro jest wspólne, nie będą o nie dbać. Tym niemniej, zgodnie z zasadą złotego środka, Arystoteles nie zachęcał do nadmiernego gromadzenia dóbr. Popierał zgodną z naturą gospodarkę rolną, opartą na sprawiedliwej wymianie, działalność handlarzy, a szczególnie lichwiarzy potępiał jako niezgodną z naturalnym porządkiem, a więc złą. Miał także świadomość ułomnej natury ludzkiej, łatwo dającej się zwieść dobrom materialnym, a zatracającej przy tym swą duchowość: (*Proteptikos, Zachęta do filozofii*, 2:3) „Ponadto, gdy ludzie bezwartościowi zdobyli bogactwo, cenią je o wiele więcej niż dobra duszy; a to jest w najwyższym stopniu haniebne. Tak jak człowiek stanie się pośmiewiskiem, jeżeli będzie gorszym od swoich sług, tak też należy uznać za nieszczęsnych tych, dla których majątek jest ważniejszy od ich własnej natury”.

3. Źródła religijne

3.1. Stary Testament

Prace filozofów dały podstawę dla rozwoju europejskiej myśli humanistycznej i społecznej, tym niemniej w okresie, w którym powstawały były dostępne stosunkowo wąskiemu gronu odbiorców – przede wszystkim wykształconej elicie. Tymczasem istniało drugie źródło etyki, w tym gospodarczej, dostępne w szerszych kręgach społeczeństwa, dające jasno sformułowane zasady postępowania. Była to religia i jej pisma. Dla europejskiego kręgu kulturowego największą wagę mają pisma Starego i Nowego Testamentu, stąd też ograniczę się tylko do przedstawienia przykładów z nich płynących¹.

Stary Testament², będący świętą księgą zarówno Żydów, jak i chrześcijan, od pierwszych stron wprowadzał czytelnika w meandry problemów społeczno-ekonomicznych, wyznaczał także stosunek do pieniądza, który w przyszłości stał się fundamentem kapitalizmu. Znaczącym faktem jest brak niechęci do bogactwa³, którą można było zaobserwować w poglądach niektórych filozofów, a także w dotychczasowych systemach religijnych. Żydzi jako podwójnie naznaczony naród – wygnany i wybrany – postrzegali dobrą sytuację materialną jako stan pożądany, co więcej pieniądz nie był tu elementem nieczystym, nie stanowił tabu. Był to efekt historycznych doświadczeń Żydów. Jak pisze Jacques Attali (2003, s. 17), pierwsi odkryli, że to właśnie pieniądz jest w stanie zapobiegać agresji, naprawiać szkody, powstrzymać przemoc; stąd też zapewne, to właśnie pieniądz i ofiara materialna zastąpiły w judaizmie krwawą ofiarę – „Czcij Pana [ofiara] z twego mienia i pierwocinami z całego dochodu” (Ks. Przysłów, 3:9). Bogacenie się w sposób uczciwy, odbywało się na chwałę bożą i było jednocześnie owocem Jego łaski. Ważne jednak było, by pieniądz nie był sam w sobie celem i nie przesłonił życia duchowego, bądź nie stał się „złotym cielcem⁴” – „O bogactwo się nie ubiegaj i odstęp od twojej chytryści! Gdy utkwisz w nim wzrok, już go nie ma [...]” (Ks. Przysłów, 23:4,5). Do bogactwa nie mógł prowadzić także podstęp ani oszustwo – „Przepadnie bogactwo podstępem zagarnięte, a krok za kro-

¹ W zasadzie wszystkie systemy religijne odnosiły się w mniejszym czy większym zakresie do kwestii gospodarczych i dawały im ocenę moralną. Obok ksiąg judaizmu i chrześcijaństwa najpełniejszą wykładni pożądanych zachowań gospodarczych dostarczał Koran.

² Autor używa określenia „Stary Testament”, gdyż całość rozważań dotyczy przede wszystkim etyki gospodarczej w europejskim kręgu kulturowym, ściśle rzecz biorąc jednak, Żydzi stosowali się do zasad Tory, czyli pięciu pierwszych ksiąg Starego Testamentu – Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa.

³ Na przykład „[...] stał się Jakub człowiekiem bardzo zamożnym, miał bowiem liczne trzody, a ponadto niewolnice, sługi, wielbłądy i owce” (Ks. Rodzaju 30:43). Jak pokazuje biblijna historia, to bogactwo było błogosławieństwem od Boga.

⁴ Por. Ks. Przysłów, 30:8–9, Ks. Koheleta, 5:9, Mądrość Syracha, 31.

kiem zdobywane rośnie [...]” (Ks. Przysłów, 13:11). „Nie będziecie kraść, nie będziecie kłamać, nie będziecie oszukiwać jeden drugiego” (Ks. Powtórzonego Prawa, 19:11), [...] „Nie będziecie popełniać niesprawiedliwości w miarach, w wagach, w objętości...” (Ks. Powtórzonego Prawa 19:35). Prócz tych jednoznacznych reguł, wierni zobowiązani byli pamiętać też o bliźnich i odznaczać się w stosunku do nich miłosierdziem, stąd też zakaz lichwy wielokrotnie w Starym Testamencie powtarzany⁵. Znamienite jest, że zakaz ten koncentrował się na samych Izraelitach, pobierając lichwę od niewiernych, nie popełniali grzechu: „Nie będziesz żądał od brata swego odsetek z pieniędzy, z żywności, ani odsetek z czegokolwiek, co pożyczysz na procent. Od obcego możesz się domagać, ale od brata nie będziesz żądał odsetek...” (Ks. Powtórzonego Prawa, 23:20–21). Lojalność i dbałość o innych miała także wyrażać się poprzez inne materialne formy wsparcia – utrzymywanie biedniejszych członków społeczności przez wspólnotę, darowywanie długów w roku jubileuszowym, wsparcie ubogich w roku szabasowym⁶ i oddawaniem 10 procent dochodów na działalność dobroczynną (por. Attali, 2003, s. 44). Stary Testament odnosił się również do kwestii praktycznych, związanych z działalnością gospodarczą. Rynek i ceny nie podlegały odgórnej regulacji, ale w przypadku dóbr pierwszej potrzeby, określono, iż zysk handlarza nie może być wyższy niż 1/6 kosztów własnych, w pewnych okolicznościach, rozpoczynający działalność kupcy mogli liczyć na ochronę przed konkurencją (por. Attali, 2003, s. 36). Często podejmowany był również temat stosunku do pracy, pracowników i ich wynagradzania. Gloryfikowano pracę fizyczną, podkreślając, że obowiązkiem człowieka wierzącego jest przyczynianie się do naprawy świata. Istotne było, by praca ta nie była przymusowa wobec pracodawcy. Było to echo niewoli egipskiej, przejawiające się w niechęci do jakiegokolwiek zwierzchności i przymusu. Tym niemniej, pracownik i niewolnik objęci byli ochroną⁷: „Nie będziesz niesprawiedliwie gnębił najemnika ubogiego i nędznego, czy to będzie brat twój, czy obcy, o ile jest w twoim kraju, w twoich murach. Tegoż dnia oddasz mu zapłatę, nie pozwolisz zająć nad nią słońcu, gdyż jest on biedny i całym sercem jej pragnie” (Ks. Powtórzonego Prawa, 24:14–15). Ponadto nie wolno było zmuszać nikogo do pracy w szkodliwych warunkach, chorzy, starzy i młodszy pracownicy podlegali specjalnej ochronie, a niewolnicy po 6 latach pracy odzyskiwali wolność.

Warto także pokrótce przytoczyć starotestamentowe poglądy na zawsze obecny problem łapówkarstwa i przekupstwa. Korupcja obecna była w cywilizacji prawdopodobnie od ustanowienia pierwszej władzy. Potępiał ją autor Psalmów (26:9),

⁵ Na przykład Ks. Wyjścia 22:24, Ks. Kapłańska, 25:35–37.

⁶ Rok jubileuszowy – miał miejsce co 49 lat, wiązał się ze zwrotem ziemi prawowitym właścicielom i anulowaniem nie zwróconych pożyczek. Zwrot ziem i umorzenie zaległości zapobiegały powstawaniu wielkiej własności ziemskiej i nadmiernej kumulacji dóbr. Rok szabasowy – co 7 lat. Por. Attali Jacques, *Żydzi, świat, pieniądze*, s. 37.

⁷ Por. także: Ks. Powtórzonego Prawa, 19:13.

w Księdze Wyjścia napisano: Nie będziesz przyjmował podarków, ponieważ podarki zaślepiają dobrze widzących i są zgubą spraw słusznych” (23:8), podobnego rodzaju wypowiedzi znalazły się jeszcze w 1 Księdze Samuela (8:3) i Izajasza (1:21–23).

Można powiedzieć, że sama tylko Tora⁸ regulowała większość problemów etycznych w odniesieniu do gospodarowania. Pozostałe księgi Starego Testamentu potwierdzały konieczność uczciwej pracy, w której nie zapomina się o szacunku dla bliźniego⁹.

3.2. Nowy Testament

Jaką natomiast postawę wobec problemów etyki gospodarczej lansował Nowy Testament? Mimo że stanowił naturalną kontynuację ksiąg Starego Testamentu, w tym przypadku, jakakolwiek pochwała bogactwa lub wysiłki na rzecz bogacenia się były zdecydowanie potępione (por. List św. Jakuba, 5). Ewangelia Mateusza przekonywała, że doskonałość można osiągnąć oddając cały dobytek biednym (por. Ew. Mateusza, 19:21). Autorzy Ewangelii Łukasz (18:25–27) i Mateusz (19:24) pisali, że „[...] Łatwiej jest wielbłądowi przejść przez ucho igielne, niż bogatemu wejść do królestwa niebieskiego”. Dobra materialne prowadziły tu do zraty istotnych wartości duchowych. W wielu miejscach Nowego Testamentu spotykamy się także z pogardliwym stosunkiem do pieniądza lub użyciem go jako narzędzia zła. Klasycznym przykładem jest 30 srebrników, które Judasz otrzymał za zdradę Jezusa, a które stały się dla niego zmaterializowanym wyrzutem sumienia i doprowadziły do samobójstwa. W innym fragmencie Szymon proponuje apostołom zapłatę za władzę przekazywania Ducha Świętego, w odpowiedzi przekleśli go słowami: „Niech pieniądze twoje przepadną razem z tobą” (*Dzieje Apostolskie*, 8:17–22). Wydaje się jednak, że pomimo tej programowej niechęci do pieniądza, autorzy tak zdecydowanego stanowiska, mieli świadomość, że jest to tylko obraz ideału, a ludziom do życia potrzebne są pieniądze. Rozdawanie majątku i podążanie za Jezusem, zdając się na łaskę innych byłoby bowiem sprzeczne ze starotestamentową etyką pracy. Księga Przysłów zalecała naśladowanie mrówki, przygotowującej się latem na nadejście zimy (por. Berger, 1994, s. 16), Syrach (*Mądrość Syracha*, 40:28–30) polecał natomiast, że wszystko, co jest potrzebne w codziennym życiu powinno być własne, a nie stanowić efektu żebractwa. Można więc potwierdzić słowa Roberta M. Granta (Grant,

⁸ Interesujące jest, że w Księdze Wyjścia 3:22, 11:2, Jahwe nakazuje, by Żydzi podstępem zabrali Egipcjanom złoto, srebro oraz szaty, a następnie wynieśli skarby do Ziemi Obiecanej. Skradzione bogactwo posłużyło następnie do sporządzenia złotego cielca i co za tym idzie popełnienia grzechu bałwochwalstwa. Można więc stwierdzić, że Jahwe namawiając do oszustwa, sam poniósł klęskę.

⁹ Por. np. *Mądrość Syracha*, 29:1–3, 29:8, 29:14 i in.

1994, s. 23), iż „Ewangelia [...] wyznacza granice ludzkim inicjatywom i dokonaniom, relatywizując ich ważność i kieruje uwagę na moc i przedsięwzięcie Boga.”

Tym niemniej z całą pewnością autorzy Nowego Testamentu popierali hojność wobec bliźnich: „Panie oto połowę mego majątku daję ubogim, a jeśli kogo w czymś skrzywdziłem zwracam poczwórnice. Na to rzekł Jezus: «dziś zbawienie stało się udziałem tego domu [...]»” (Ew. Łukasza 19:8). Popierali także lojalność wobec władzy i wywiązywanie się z materialnych zobowiązań wobec niej, w Ewangelii Mateusza padło pytanie o konieczność płacenia podatków, wówczas Jezus odpowiedział, by oddać Cesarzowi, co cesarskie, a Bogu co boskie (Ew. Mateusza, 22:17–21). Interesujący jest natomiast stosunek ewangelistów do spłaty zobowiązań prywatnych, a w szczególności spłaty pożyczek oprocentowanych. Temat ten wyczerpany w Starym Testamencie tu pojawił się w zasadzie jedynie dwa razy – raz jako głos potępiający w Ewangelii św. Łukasza (6:34–35)¹⁰: Jeżeli pożyczek użyczacie tym, od których spodziewacie się zwrotu, jakąż to dla was wdzięczność? I grzesznicy grzesznikom pożyczają, żeby tyleż samo otrzymać. Wy natomiast miłujcie waszych nieprzyjaciół, czyńcie dobrze i pożyczajcie, niczego się za to nie spodziewając [...]”. Po raz drugi natomiast zagadnienie oprocentowanej pożyczki pojawia się w Ewangelii Mateusza (25:27)¹¹ w przypowieści o talentach, pozostawionych przez zarządcę sługom, by ci, pod jego nieobecność obracali nimi. Po powrocie pan potępił sługę, który nie oddał swego talentu do banku, by odebrać je z zyskiem. Gdyby chcieć zinterpretować tę przypowieść wprost, należałoby przyjąć, że pomnażanie kapitału bez wkładu własnej pracy jest pożądane i chwalone, jednak to wydaje się mało prawdopodobne, gdyż w doktrynie chrześcijańskiej pieniądz ze swej natury jest bezpłodny, prawa natury ustalone są przez Stwórcę, więc takie pomnażanie majątku byłoby wbrew Bogu. Wydaje się, że przypowieść ta wykorzystuje jedynie zjawisko lichwy, nie przydając mu moralnej oceny, do opisanie relacji Boga i człowieka.

Wskazania dotyczące etyki gospodarczej, zawarte w Nowym Testamencie mają inną naturę niż starotestamentowe. Nauka Chrystusa wydaje się zawierać mniej konkretne wskazówki, tworząc holistyczny system moralny, nieco podobnie jak miało to miejsce w przypadku systemów etycznych proponowanych przez filozofów. Stary Testament¹² natomiast proponuje konkretne rozwiązania dla konkretnych problemów i zagadnień. Wynikać to może z poziomu dojrzałości społecznej odbiorców i twórców, jak również faktu, iż Nowy Testament napisany został właśnie pod wpływem filozofii greckiej, przejmując typowy dla niej abstrakcyjny charakter.

¹⁰ W taki sam sposób o lichwie wypowiadał się autor apokryficznej Ewangelii Tomasza.

¹¹ Por. też Ew. Łukasza, 19:23.

¹² Podobnie jak Koran.

4. Zakończenie

Etyka gospodarcza obecna była w cywilizacji od zarania jej dziejów. Początkowo jako element wzorów postępowania Starego Testamentu, by następnie stać się częścią ogólnych systemów etycznych wypracowanych przez filozofów, aż wreszcie pojawiła się w pismach chrześcijańskich, łączących założenia starotestamentowe z abstrakcyjną formułą starożytnej Grecji. Stary Testament nie wprowadzał oddzielnie zagadnień etycznych, zwyczajów, form etykiety, czy też form obrządku. Opisywał ludzką egzystencję jako całość podporządkowaną postępowaniu zgodnie z wolą Jahwe. Żadna dziedzina życia nie powinna była być lekceważona, stąd też wypływał brak potrzeby budowania niezależnych teorii etycznych. Żydom uciekającym z niewoli egipskiej, a następnie próbującym znaleźć swoje miejsce na Ziemi Obiecanej, potrzeba było konkretnych wskazówek¹³, sytuacja była zbyt trudna, ludzie zbyt zagubieni i zmęczeni, by móc przyjąć abstrakcyjną ideologię.

Inaczej sytuacja wyglądała wśród starożytnych Greków, gdzie postęp nauki, techniki, kultury i względne bezpieczeństwo i stabilność życia wyzwoliła inne potrzeby intelektualne. Bez konieczności nadmiernego martwienia się o bieżące potrzeby materialne, mogła narodzić się myśl bardziej abstrakcyjna, oderwana od bytu. Religią panującą w starożytnej Grecji był politeizm połączony z kultem jednostki, Grecy nie byli jednak Narodem Wybranym, ani wygnanym, więc i funkcja religii była tam inna niż wśród Żydów, religia nie była w Grecji jedynym wyznacznikiem działania, nadzieją na niezależność, jak miało to miejsce wśród Żydów, nie dawała również wykładni etycznej pozwalającej na doskonalenie stosunków społecznych. Bogom składano ofiary dziękczynne i zwracano się do nich z prośbami, Grecy nie otrzymali jednak od nich niczego, co przypominałoby Dekalog i narzucało prawa moralne. Być może dlatego formułowaniem tych brakujących zasad zajął się w Grecji człowiek. Efektem połączenia tych dwóch, w gruncie rzeczy sprzecznych ideologii było chrześcijaństwo, kształtujące następnie cały kontynent europejski, ogarniające jak judaizm wszystkie dziedziny życia ludzkiego, lecz kształtujące je raczej za pomocą narzędzi stosowanych w starożytnej Grecji.

Dla kształtowania się zasad etyki i etyki gospodarczej był to jednak dopiero początek, kolejne stulecia przyniosły nowy średniowieczny model stosunków społecznych, dystrybucji dóbr, stosunku do bogacenia się i pieniądza.

¹³ Dramatyczne okoliczności społeczne zaowocowały także powstaniem Koranu, którego wskazania są podobnie jak w Starym Testamencie konkretne i odnoszące się do ściśle opisanych sytuacji życiowych.

Bibliografia

- Arystoteles. 1982. *Etyka Nikomachejska*. Warszawa: PWN. ISBN 830103680X.
- Arystoteles. 2007. *Proteptikos. Zachęta do filozofii*. [konsultowano: 25.09.2007]. Dostępne w sieci www: http://filozofiauw.wikidot.com/local--files/teksty-zrodlowe/arystoteles_zacheta.doc.
- Attali J. 2003. *Żyć, świat, pieniądze*. Warszawa: Wydawnictwo Cyklady. ISBN 8386859806.
- Berger P.L. (red.). 1994. *Etyka kapitalizmu*. Kraków: Wydawnictwo Signum. ISBN 8370063772.
- Filek J. 2001. *Wprowadzenie do etyki biznesu*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie. ISBN 8372520798.
- Grant R.M. 1994. *Wczesne chrześcijaństwo i wytwarzanie kapitału*. W: Berger P.L. (red.). *Etyka kapitalizmu*. Kraków: Wydawnictwo Signum. ISBN 8370063772.
- Krońska I. 1989. *Sokrates*. Warszawa: Wiedza Powszechna. ISBN 8321403212.
- Owidiusz. 2002. *Przemiany (Metamorfozy)*. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa. ISBN 8372204667.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. 2000. Warszawa – Poznań: Pallottinum. ISBN 8388243020.
- Platon. 1958. *Państwo*. Tom 1. Warszawa: PWN. Ks. 1–4.
- Reale G. 2003. *Myśl starożytna*. Lublin: Wydawnictwo KUL. ISBN 8373631283.

Ancient Sources of Business Ethics

Summary: The article attempts to outline the origins of business ethics in ancient times. It draws upon both secular and religious sources to support its claims. Socrates and Aristotle were the founding fathers of a broadly accepted form of secular ethics, but their views also had a significant influence on the foundations of business ethics. The topics of money and wealth, as well as the rules governing their workings, were just as popular in ancient times as they are today, as can be seen in a large number of ethical prescriptions relating to how to lead our lives in a fair and proper way. The other, especially important source of the principles of business ethics was religion. The Old Testament is an exceptionally important collection of teachings and rules to guide people in their economic affairs. In contrast to the works of the aforementioned philosophers, these texts contained clear guidelines relevant to specific situations of everyday life. The ethics of Christianity, which to this day remain the main point of reference in European culture, even in the field of business ethics, were the fruit of combining the abstract thinking of the ancient Greeks with the clear foundations laid by the Old Testament.

Key words: business ethics, ancient philosophy, sources of ethics
